بررسی ویژگی‌های عاطفی ردیف موسیقی ایران

دکتر علی‌زاده محمدی ـ مهشید خیرالدین

مقدمه

ردیف موسیقی ایرانی به عنوان اصل و اساس و خمیرمایه موسیقی اصیل و ملی کشور، شامل هفت دستگاه به نام‌های ماهور، شور، چهارگاه، سه‌گاه، همایون، نوا و راست پنجگاه و همچنین پنج نغمه به اسامی: ابوعطا، بیات ترک، افشاری، دشتی و اصفهان است که چهار نغمه ابوعطا، بیات ترک، افشاری و دشتی از دستگاه شور و نغمه اصفهان از دستگاه همایون منشعب می‌شود. هر دستگاه و نغمه، از گوشه‌های متنوعی تشکیل شده است که هر گوشه به صورت طرحی چکیده، بخشی از ظرفیت و قابلیت آن دستگاه و نغمه را به نمایش می‌گذارد و در واقع هر گوشه، جزیی از طرح کلی هر دستگاه را می‌سازد. این مجموعه دوازده قسمتی از لحاظ گستردگی عاطفی و حالات روانی بسیار وسیع، متنوع و غنی است. زیر و بم‌های اعماق وجود آدمی را می‌کاود و دل را به حالات گوناگونی متحول و متأثر می‌سازد. این تأثیر هنگامی درمان‌گر است که نوازنده، ورزیده و به رموز دل و الحان آگاهی داشته باشد تا از تأثیر آرام‌بخش آن بهره گیرد. موسیقی ایرانی با نغمه‌ها و فواصل گوناگون، متناسب با تحولات و تغییرات جغرافیایی و آشوب‌های گوناگون و محیطی ایران، همواره آرام بخش مردم این دیار بوده است و این موضوع مورد تأیید اکثر محققان این رشته می‌باشد.

دستگاه‌ها و نغمه‌های موسیقی ایرانی با حدود ۲۵۰ گوشه رنگارنگ، دامنه وسیعی از خلاقیت و بداهه‌نوازی را فراهم می‌سازد و به عنوان منبع و سرچشمه‌ای خلاق، تصور و تخلیل را بارور می‌کند. آهنگ‌سازان بر مبنای گوشه‌های ردیف موسیقی ایرانی، در هر زمانی و به گونه‌ای، با خلق قطعات متنوعی چون: تصنیف‌ها و ضربی‌های زیبا، پیش درآمد و چهار مضراب، آهنگ‌ها و آوازهای دلنشینی می‌سازند و تأثیرات سازنده برجای می‌گذارند. موسیقی ایرانی به سبب فواصل فیزیکی مخصوص و گردش‌های ملودیک خاص، دارای شخصیت منحصر به فرد و ملی است. این موسیقی بافت منسجم، وحدت گونه و یگانه‌ای دارد که به سادگی آن را از موسیقی اصیل دیگر ملل، بارز و متفاوت می‌سازد.

تار و پود مستقل موسیقی ایرانی با شرایط احساسی، عاطفی و اقلیمی روحیه ایرانی، طرح وحدت و یگانگی می‌سازد و به انسان، آرامش و وحدت می‌بخشد. از این‌رو، برای شناسایی این تأثیر متقابل، لازم است که هر دو عامل یعنی ساختار موسیقی ایرانی و شرایط روحی، زمانی و مکانی آن بررسی و شناخته شود.

موسیقی ایرانی برعکس تصور عده‌ای که آن را تنها حزین و اندوهگین می‌دانند، عواطف متنوعی از آرامش، عشق و نشاط، تحرک، شادی، دلدادگی، امید و ناامیدی، فراق، اشتیاق و ... را دربرمی‌گیرد. حزن واندوه وجهی از آن است و نه تمامی آن؛ همان گونه که حزن یکی از نیازهای حسی آدمی است و به عنوان مکانیسم عاطفی، به سازگاری و تطابق انسانی کمک می‌کند، درمایه‌های موسیقی ایرانی نیز حزن وسیله‌ای برای

برقراری تعادل آدمی در شرایط ناگوار است.

برای شناسایی عواطف گوناگون مایه‌های موسیقی ایرانی به تحقیقات منسجم و نظام‌داری نیاز است. یکی از راه‌هسای تحقیق، بررسی نظرات اساتید و صاحب‌نامان این هنر است. آنان که سالیان سال زیر و بم این هنر متعالی را درک کرده و ظرایف آن را می‌دانند و در ژرفنای نغمه‌ها، الحان و گوشه‌های آن کندوکاو حسی نموده‌اند و خودآگاه و ناخودآگاه تأثیرات آن را دریافته‌اند.

برای دستیابی به نظرات دقیق اساتید در خصوص مایه‌های موسیقی ایرانی لازم است که برداشت‌های حسی و ادراکی آنان با توجه به تعاریف مشخصی، دسته‌بندی گردد تا نظرات در شکل جامع و به نسبت مشترکی، قابل طبقه‌بندی و دسترسی باشد. اگر چه حالت‌های هر دستگاه موسیقی ایرانی وسیع و گسترده است، اما می‌توان با محدودکردن گوشه‌هایی که فقط فواصل فیزیکی آن دستگاه را دارند، به نتایجی دست یافت و از ابهام دور شد. از آنجا که هر یک از مایه‌های موسیقی ایرانی هویت احساسی مشخص و بارزی دارند و این احساسات تابع حال روحی نوازنده و شرایط روانی و محیطی است، اما فیزیک و ساختار ارتعاشی فواصل هر یک از دستگاه‌های موسیقی ایرانی نیز بافت و تأثیر خاص خود را دارد که هویت نسبتاً پایداری را جلوه‌گر می‌سازد. در واقع شناسایی این شخصیت و ساختار ثابت آن به عنوان یکی از عوامل مؤثر در میدان متقابل احساسی (نوازنده، محیط و ساختار فیزیکی دستگاه) بسیار حایز اهمیت است و بدون بررسی ویژگی‌های عاطفی آن، امکان درک و تأثیرگذاری موسیقی ایرانی غیرممکن است.

در این تحقیق با جمع‌آوری نظرات اساتید موسیقی ایرانی در قالبی از تعریف‌های مشخص روان‌شناختی و ارایه آن در شکلی از داده‌های کمی برای محاسبه و اندازه‌گیری، نتایج عینی و ملموسی فراهم شده است تا بررسی تأثیرات موسیقی ایرانی، همچون بررسی تأثیرات دیگر محرک‌های روانشناسی، در شکلی نزدیک به مطالعات تجربی ارایه شود. بدیهی است. با دید و نگاه تجربی می‌توان تأثیرات موسیقی را توسعه و تعمیم داد و شرایط لازم برای بهره‌برداری علمی‌تر از آن را فراهم ساخت.

روش پژوهش

در این تحقیق، از ردیف موسیقی ایرانی میرزاعبدالله* و پرسش‌نامه‌ای روان‌شناختی استفاده شده است. از آنجا که ردیف موسیقی ایرانی به روایت میرزاعبدالله به عنوان مرجعی مورد قبول اکثریت موسیقی‌دانان، محققان و نوازندگان ایرانی است و عموماً به آن اشراف و اعتقاد دارند، دیدگاه مشترکی را برای ارزیابی به وجود می‌آورد. از طرفی اگر اجرای خاصی از اساتید معاصر را ملاک عمل قرار می‌دادیم به سبب سلیقه‌های مختلف و حساسیت‌های شخصیتی، پاسخ کافی و کاملی را دریافت نمی‌کردیم. به این دلیل، برای جلوگیری از حساسیت‌ها و دریافت نظرات واقعی، نظر اساتید موسیقی را در مورد ردیف موسیقی ایرانی به روایت میرزاعبدالله که توسط نورعلی برومند ارایه شده است، جویا شدیم.

ابزار دیگر این تحقیق، پرسش‌نامه روان‌شناختی شانزده حالتی است که با تعاریف دقیق روان شناختی و با نظر اساتید روانشناسی انتخاب شده است. این حالات و صفات عبارتند از: غم و اندوه، فراق، ناامیدی، شکوه و گلایه، شادی و خوشحالی، توانایی، خوش‌بینی، عشق و دلدادگی، جذبه و خلسه، هیجان، بی‌قراری، تظاهر و خودنمایی، پرخاش‌گری، نگرانی و اضطراب، آرامش و احساس تعادل.

در این پرسش‌نامه، شانزده حالت و صفت در سه درجه (کم، متوسط و زیاد) در مقابل دستگاه‌ها و نغمه‌های ردیف موسیقی ایرانی قرار داده شده است که

پاسخ دهنده با مرور تعاریف دقیق مربوط به شانزده صفت مزبور، هر صفت یا صفت‌هایی که مناسب حال دستگاه و یا نغمه‌ای بوده، باید علامت بزند. بنابراین بسته به نظر پاسخ‌دهنده، حالت هر دستگاه و یا نغمه می‌تواند شامل یک یا چند صفت باشد.

محققان، اساتید و نوازندگان ردیف موسیقی ایرانی هرچند که بارها ردیف موسیقی میرزاعبدالله را نواخته‌اند، اما توصیه شده است که با شنیدن و یا نواختن مجدد آن به پرسش‌نامه‌ها پاسخ دهند و در صورت عدم تمایل پاسخ به پرسش‌نامه، نظر خود را به صورت توصیفی بیان کنند.**

از میان ۸۰ پرسش‌نامه ارسالی فقط تعداد ۶۰ پاسخ دریافت شد که از این تعداد، ۴۲ نفر به جدول پرسش‌نامه پاسخ داده، آن‌را علامت‌گذاری کردند و ۱۸ نفر از اساتید و محققان نیز نظر و توضیح خود را به طور کتبی و یا حضوری اعلام کردند که همه ثبت و عمده نظرات آنها با ذکر فراوانی در آخر نتایج آماری ارایه شده است که این نظرات ارزنده می‌تواند برای شناخت بهتر جنبه‌های احساسی ردیف موسیقی ایرانی مؤثر باشد.

برای شرکت کنندگان و پاسخ دهندگان عادی که از ردیف موسیقی ایرانی اطلاعی نداشته‌اند، ردیف میرزاعبدالله روایت داریوش طلایی را انتخاب کردیم که از اجراهای شمرده و دقیق ردیف موسیقی ایرانی است.

تعداد افراد عادی (غیر موسیقی‌دان) که داوطلب شرکت در آزمایش بودند، ۶۱ نفر و شامل دانشجویان سال اول رشته فلسفه دانشگاه شهید بهشتی، هنرجویان انجمن سینمای جوانان و تعدادی از کارمندان شرکت پیام‌رسا بودند. برای این گروه ابتدا گوشه‌های کلیدی هر دستگاه به وسیله ضبط صوت پخش شد و افراد پس از شنیدن هر دستگاه یا نغمه به سئوالات پرسش‌نامه مربوط به همان دستگاه یا نغمه پاسخ دادند و در مقابل صفت‌های ذکر شده علامت زدند. در فاصله بین شنیدن هر دستگاه، مدت زمانی نزدیک به پنج دقیقه در نظر گرفته می‌شد که در این مدت گفت و گویی پیرامون مسایل مختلف صورت می‌گرفت تا اثرات نغمه‌های قبلی، از بین رفته و افراد آمادگی لازم، برای شنیدن دستگاه بعدی را به دست آورند.

یافته‌ها

با توجه به اینکه مقیاس اندازه‌گیری در پژوهش، از نوع مقیاس مقوله‌ای است و نیز روش نمونه‌گیری از نوع نمونه، در دسترس بوده است، از آزمون مجذورکای [x^2] (آزمون خوبیِ برازندگی) جهت تحلیل آماری نتایج به دست آمده، استفاده شده است.

این آزمون برای سنجش معنادار بودن تفاوت تعداد افرادی که در یک دستگاه یا نغمه خاص، حالت عاطفی مورد پژوهش را احساس می‌کنند، و آنان که چنین احساسی را ندارند، به کار برده شده است. فرضیه صفر (H_0) در این تحلیل آماری عبارت است از اینکه: تعداد افرادی که حالت عاطفی خاصی را از دستگاه یا نغمه مربوطه احساس می‌کنند، با کسانی که چنین احساسی را ندارند، برابرند. با مراجعه به جدول مربوطه، به مقادیر بحرانی مجذورکای با درجه آزادی یک، مقدار مجذور کای جدول در سطح $x=0/05$ برابر با ۳/۸۴۱ و $x=0/01$ برابر با ۶/۶۳۴ است، لذا در هر یک از مقادیر محاسبه شده اگر x^2_{ob} (مجذور کای مشاهده شده) بیشتر از مقدار فوق باشد (۰/۰۵)، تفاوت فراوانی «داشتن احساس» و «نداشتن احساس» یک تفاوت معناداراست و بسته به اینکه فراوانی در کدامیک از خانه‌ها بیشتر باشد، می‌توان ادعا نمود که ایجاد چنین حسی در دستگاه یا نغمه مربوطه، قابل انتظار است یا خیر.

دیگر نمودارها را به جهت اختصار تنها به ذکر خصایص و ترتیب آن در دستگاه‌ها و نغمه‌ها اکتفا

می‌کنیم.

نمودار شماره ۹: احساس ناامیدی

۱. دشتی

۲. افشاری

۳. همایون

۴. سه‌گاه

۵. ابوعطا

۶. اصفهان، بیات ترک و شور

۷. نوا

۸. چهارگاه و راست پنجگاه

۹. ماهور

نمودار شماره ۱۰: احساس شکوه و گلایه

۱. دشتی

۲. شور و سه‌گاه

۳. افشاری

۴. همایون

۵. اصفهان

۶. نوا

۷. ابوعطا

۸. بیات ترک

۹. چهارگاه

۱۰. راست پنجگاه

۱۱. ماهور

نمودار شماره ۱۱: احساس جذبه و خلسه

۱. نوار

۲. دشتی

۳. همایون

۴. شور

۵. افشاری

۶. اصفهان و ابوعطا

۷. سه‌گاه

۸. چهارگاه

۹. بیات ترک

۱۰. ماهور

۱۱. راست پنجگاه

نمودار شماره ۱۲: احساس هیجان

۱. چهارگاه

۲. ماهور

۳. شور

۴. راست پنجگاه

۵. سه‌گاه

۶. نوا

۷. اصفهان

۸. همایون

۹. دشتی

۱۰. بیات ترک

۱۱. افشاری

۱۲. ابوعطا

نمودار شماره ۱۳: احساس بی‌قراری

۱. دشتی

۲. افشاری

۳. همایون

۴. شور

۵. سه‌گاه

۶. اصفهان

۷. ابوعطا

۸. نوا

۹. چهارگاه

۱۰. بیات ترک

۱۱. راست پنجگاه

۱۲. ماهور

نمودار شماره ۱۴: احساس تظاهر و خودنمایی

۱. چهارگاه

۲. راست پنجگاه

۳. ماهور

۴. نوا

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۵. افشاری
۶. بیات ترک
۷. شور
۸. اصفهان
۹. سه گاه
۱۰. همایون
۱۱. دشتی
۱۲. ابوعطا

نمودار شماره ۱۵: احساس پرخاشگری

۱. چهارگاه
۲. راست پنجگاه
۳. همایون
۴. نوا
۵. ماهور
۶. شور
۷. اصفهان
۸. افشاری
۹. سه گاه
۱۰. بیات ترک
۱۱. دشتی
۱۲. ابوعطا

نمودار شماره ۱۶: احساس تعادل

۱. ماهور
۲. همایون
۳. راست پنجگاه
۴. نوا
۵. اصفهان
۶. شور
۷. چهارگاه
۸. سه گاه
۹. بیات ترک
۱۰. افشاری
۱۱. دشتی
۱۲. ابوعطا

بررسی یافته‌ها

محاسبه آماری داده‌ها نشان می‌دهد که وجود کلیه حالات در دستگاه‌ها و نغمه‌ها، معنی‌دار است به عبارت دیگر معنادار بودن را به نفع وجود حالات تأئید می‌کند. برای درک صریح‌تر، یافته‌های آماری مربوط به بعضی از نتایج را به سبب اهمیت توصیف می‌نماییم.

لازم به یادآوری است که در ارزیابی و بررسی نتایج، در کنار توجه و اهمیت به طول ستون‌ها که معرف تعداد پاسخ دهندگان است، به کیفیت و درجه‌بندی پاسخی که بر روی ستون‌ها با سه علامت چهارخانه (کم)، سیاه (متوسط) و هاشور زده (زیاد) مشخص شده، توجه گردیده است.

ـ اگر به طور کلی و نسبی بعضی از خصایص روانی مورد مطالعه، به خصوص شادی و خوشحالی، خوش‌بینی و توانایی را در زمره انبساط روانی، که معرف تحریک مطبوع است، قرار دهیم دستگاه‌های: ماهور، راست پنجگاه و چهارگاه بیشترین شدت این حالات را دارند. شایان ذکر است که در ردیف موسیقی ایرانی، این سه دستگاه گردش‌ها و فواصل فیزیکی وسیعی را دارا هستند. وسعت فواصل، استعداد بیشتری برای تحریک انبساط و نشاط روانی دارند.

ـ همچنین اگر گروه دیگری از خصایص روانی مورد مطالعه خصوصاً غم و اندوه، فراق، ناامیدی و شکوه و گلایه را در زمره گرفتگی روانی، که معرف تحریک نامطبوع است، قرار دهیم، دستگاه‌ها و نغمه‌های: دشتی، همایون، سه گاه و شور بیشترین تحریک این حالات را دارند. این نتیجه چنین قابل توجیه است که به جز همایون، دستگاه شور و سه گاه و نغمه دشتی که از ملحقات شور است، فواصل فشرده‌ای در مقایسه با دیگر دستگاه‌ها دارند، همچنین بخشی از دستگاه همایون هم از دانگ شور ساخته شده است.

این دستگاه‌ها خصوصاً شور و سه‌گاه به سبب فشردگی فواصل، مستعد حزن بیشتری هستند و دستگاه‌های: ماهور، راست پنجگاه و چهارگاه ضعیف‌ترین حالات را دارا هستند.

- احساس عشق و دلدادگی در دستگاه‌ها و نغمه‌های: همایون، اصفهان و شور بیشتر اشاره شده است.

- احساس آرامش ابتدا در دستگاه و نغمه: همایون و اصفهان سپس در نوا، ماهور و راست پنجگاه بیشتر اشاره شده است. این نتیجه نیاز به توجیه دارد. احتمالاً به سبب اینکه دستگاه همایون احساس عشق و دلدادگی را بیشتر از هر دستگاهی القا می‌نماید، لذت و رضایت روانی این دستگاه مولد آرامش نیز بوده است. اما از آنجایی که دستگاه ماهور و راست پنجگاه کمترین درجه را در دو خصیصه نگرانی و اضطراب و بی‌قراری به خود اختصاص داده‌اند و در حالت آرامش نیز در رتبه‌های نخست قرار گرفته‌اند، ثبات و استحکام آرام‌بخش آنها (ماهور و راست پنجگاه) بیشتر قابل اطمینان است. همچنین در این احساس دستگاه نوا، طبیعت آرامشگر خود را نشان داده است.

- احساس جذبه و خلسه در دستگاه‌ها و نغمه‌های نوا، دشتی، همایون، شور و افشاری قوی‌تر اشاره شده است به عبارت دیگر، از نظر پاسخ‌دهندگان دستگاه‌ها و نغمه‌هایی که معرف حالات گرفتگی (غم و اندوه) هستند احساس جذبه و خلسه بیشتری دارند. از آنجایی که می‌توان استنباط کرد که میان دو احساس جذبه و خلسه و همچنین عشق و دلدادگی ارتباط و همبستگی وجود دارد، دستگاه‌ها و نغمه‌های به نسبت مشابهی در این دو حالت (احساس جذبه و خلسه و عشق و دلدادگی) بیشترین امتیاز را کسب کرده‌اند.

- هم‌چنین احساس پرخاشگری نسبت به حالات دیگر در دستگاه‌های موسیقی ایرانی بسیار کم‌رنگ‌تر است، به جز دستگاه چهارگاه و راست پنجگاه در دیگر دستگاه‌ها وجود آن بر مبنای برداشت شخصی است و قابل تعمیم نیست. احتمالاً دستگاه چهارگاه به سبب وجود گوشه‌هایی که مستعد تحرک و رجزخوانی است و دستگاه راست پنجگاه به سبب فواصل نسبتاً بزرگ و استعداد گشادگی، امکان تحرک و پرخاشگری بیشتری را نسبت به دستگاه‌های دیگر دارا هستند.

- تظاهر و خودنمایی تنها در دستگاه‌های: ماهور، شور، چهارگاه، راست پنجگاه و نوا معنادار بوده است. همچنین ناامیدی تنها در دستگاه شور، سه‌گاه، همایون و دشتی معنادار بوده و در دیگر دستگاه‌ها به برداشت شخصی متکی بوده و غیرقابل تعمیم است.

- در میان نغمه‌های دستگاه شور، بیات ترک بیشترین تفاوت را با سه نغمه دیگر این دستگاه یعنی دشتی، ابوعطا و افشاری دارد.

- دستگاه نوا در کلیه پاسخ‌ها بیشتر از دیگر دستگاه‌ها و نغمه‌ها در حد متوسط و متعادلی از کلیه حالات قراردارد.

- دستگاه ماهور بیشترین شدت احساس تعادل را به خود اختصاص داده و دستگاه همایون، راست پنجگاه و نوا در مرتبه‌های بعدی قرارگرفته‌اند که وجود دستگاه همایون و توجیه آن در این گروه دشوار به نظر می‌رسد.

بررسی نظرات توصیفی

بعضی از اساتید به پرسش‌نامه مذکور، با نظر توصیفی پاسخ دادند که چکیده نظرات آنان با ذکر فراوانی چنین است.

- در تمام دستگاه‌ها، کلیه حالت‌ها و احساسات ذکر شده در پرسش‌نامه موجود است (۵مورد).

- تمامی این حالت‌ها و احساسات به موقعیت زمانی، مکانی و حال درونی نوازنده بستگی دارد (۱۲ مورد).

در ضمن دو مورد از پاسخ‌دهندگان معتقد بودند که

تعاریف روان‌شناختی ارایه شده، با حالات موسیقی متفاوت است و چنین تعریف‌هایی نمی‌توانند برای درک حالات موسیقی مناسب باشد. برای مثال به نظر یکی از پاسخ‌دهندگان اشاره می‌کنیم.

ـ غم در موسیقی، جنبه ملکوتی دارد و با غصه تفاوت دارد.

همچنین بعضی نیز در پاسخ توصیفی خود به غیر از ردیف موسیقی ایرانی و گوشه‌هایی که دارای فواصل فیزیکی هر دستگاه هستند، به آثار، آهنگ‌ها و قطعاتی اشاره کرده‌اند که مدنظر ما نیست. بدیهی است که در هر یک از مایه‌ها و دستگاه‌ها می‌توان قطعاتی را با حالت‌های متفاوت ساخت، اما مقصود ما گوشه‌های اصلی و اولیه ردیف بوده است.

بررسی یافته‌های افراد عادی

تجزیه و تحلیل پاسخ‌های پرسش‌نامه افراد عادی (غیر متخصص در موسیقی ایرانی) نشان می‌دهد که از میان حالات و احساسات شانزده‌گانه، تنها چند احساس برای آنان قابل درک بوده است. احساساتی که از نظر این گروه حالت معناداری داشته‌اند، عبارتند از: غم و اندوه، فراق، ناامیدی، شکوه و گلایه و آرامش. لازم به ذکر است که از نظر آماری، معنادار بودن این احساسات هم، در حد برداشت فردی بوده است و اشتراک احساسی که بتوان آن را تعمیم داد وجود ندارد.

از جهتی، دیگر خصایص شانزده‌گانه از جمله: شادی و خوشحالی، توانایی، خوش‌بینی، عشق و دلدادگی و جذبه و خلسه از نظر تعداد کثیری از پاسخ‌دهندگان معنادار نبوده و چنین حالاتی را در گوشه‌های دستگاه‌های مختلف موسیقی ایرانی حس نکرده‌اند و تنها تعداد محدودی از آنان در بعضی از دستگاه‌ها، در حد برداشت فردی (غیرقابل تعمیم)، به بعضی از خصایص فوق اشاره داشته‌اند. برای مثال احساس «عشق و دلدادگی» در دو دستگاه، احساس «شادی و خوشحالی» در یک دستگاه و احساس «بی قراری» در یک دستگاه حس شده است.

مقایسه نظرات افراد عادی با اساتید موسیقی، نمایشگر این است که در اکثر نغمه‌ها و دستگاه‌ها توافق بین اساتید و افراد عادی وجود ندارد. و تنها در وجود «غم و اندوه» در دستگاه‌های: ماهور، سه‌گاه، همایون و چهارگاه و «ناامیدی» در دستگاه اصفهان، توافق و هماهنگی دیده می‌شود.

فهرست منابع فارسی

۱ـ آملی، شمس‌الدین محمدبن محمود. نفایس الفنون فی عرایس العیون، ج ۳، به تصحیح حاج میرزا ابوالحسن شعرانی، کتاب فروشی اسلامیه، تهران، ذیقعده ۱۳۷۹.

۲ـ ارموی، صفی‌الدین. الادوار فی الموسیقی، تألیف عبدالمؤمن بن یوسف بن فاخر ارومیه‌ای (۶۱۳ـ۶۹۳ هـ ق.)، به کوشش یحی ذکاء، به نقل از مجله موسیقی، دوره سوم، شماره ۵۶، مرداد ماه ۱۳۴۰.

۳ـ ارموی، صفی‌الدین. رساله موسیقی بهجت الروح، با مقابله و مقدمه و تألیفات هـ ل. رابینودی برگوماله، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۴۶.

۴ـ اخوان الصفا و خلان الوفا.ج ا، قسم ریاضی، بیروت، [بی‌نا] (الرسالة الخامسة من القسم الریاضی فی‌الموسیقی).

۵ ـ اشمیت پترز، ژاکلین مقدمه‌ای بر موسیقی درمانی، ترجمه و تألیف علی‌زاده محمدی، انتشارات شباهنگ، تهران، ۱۳۷۱.

۶ ـ اشنایدر، ماریوس. مقاله موسیقی بشر اولیه، ترجمه عبدالحسین فاطمیان، به نقل از مجله موسیقی، دوره سوم، شماره ۳۶، شهریور ماه ۱۳۳۸.

۷ ـ خالقی، روح‌الله. نظری به موسیقی، انتشارات نشرنو، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۰.

۸ ـ دکرمیه. مقاله معالجه بوسیلهٔ موسیقی، به نقل از مجله موسیقی، سال اول، شماره چهارم و پنجم، تیر و مردادماه ۱۳۱۸.

۹ ـ دوکسنتن، تانگی. مقاله قدرت موسیقی از کجا می‌آید و به کجا می‌انجامد، به نقل از مجله موسیقی، دوره سوم، شماره ۱۷، دی ماه ۱۳۳۶.

۱۰ ـ ذکاء، سیروس. مترجم مقاله چگونگی موسیقی را دریابیم، به نقل از مجله موسیقی، دوره سوم، شماره سوم، مهرماه ۱۳۳۵.

۱۱- زاده محمدی، علی. موسیقی درمانی کودکان استثنایی، کارگاه نشر، تهران، ۱۳۷۴.

۱۲- سینتا، ساسان. چشم‌انداز موسیقی ایران، مؤسسه انتشاراتی مشعل، ۱۳۶۹.

۱۳- سه رسالهٔ فارسی در موسیقی. شامل بخش‌های: موسیقی دانشنامهٔ علائی ابن سینا؛ مجمل‌الحکمه (ترجمه فارسی و تلخیص بخش موسیقی اخوان الصفاء)؛ کنزالتحف، به اهتمام تقی بینش، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۱.

۱۴- عنصرالمعالی، کیکاوس بن‌اسکندر. قابوس‌نامه، به تصحیح غلامحسین یوسفی، انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ دوم، ۱۳۵۲ (باب و سی‌هشتم در آیین و رسم خنیاگری).

۱۵- غزنوی، سیف‌الدین. رساله موسیقی، تصحیح یحیی ذکاء، مجله موسیقی، دوره سوم، شماره دوازدهم.

۱۶- فارابی. موسیقی فارابی، تألیف مهدی برکشلی، چاپ رز، تهران، ۱۳۵۴.

۱۷- کیانی، مجید. ردیف میرزا عبدالله، هفت دستگاه موسیقی ایران، ایران صدا، ۱۳۶۶.

۱۸- کیانی، مجید. هفت دستگاه موسیقی ایران، چاپ اول، تهران، ۱۳۶۸.

۱۹- مراغی، عبدالقادر غیبی. جامع‌الالحان، به اهتمام تقی بینش، مؤسسهٔ مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۶۶.

۲۰- مشیری، چنگیز. شانزده مقاله‌موسیقی، انتشارات نیل، ۱۳۳۵.

۲۱ - معروفی، موسی. ردیف هفت دستگاه موسیقی ایرانی، چاپخانه سمعی و بصری هنرهای زیبای کشور، ۱۳۴۲.

۲۲ - منصوری، پرویز. کاوشی در قلمرو موسیقی ایرانی، از انتشارات چنگ.

۲۳- وزیری، علینقی. تئوری موسیقی «موسیقی نظری»، انتشارات صفی علیشاه، تهران، ۱۳۷۱.

فهرست منابع انگلیسی

1. Carl E. Seashore (1967). Psychology of music. Dover Publications, INC. New York.

2. Claus Bang (1980). A world of sound and music. J. Brit Assn. Teachers of the deaf (4) 4/1980.

3. C.M. Diserend and H. Fine (1939). A psychology of music, Cincinnati, Published by the authors.

4. Deryck Cook (1959). The Language of music. Oxforde university press, Ely House, London W.1.

5. Gaston, E.t. (1968). Man and music. In E.t Gaston (Ed), Music in therapy, Macmillan. Publishing New York.

6. Hormoz farhat. The traditional art music of Iran. High council of culture and art, center for research and cultural co - ordimation.

7. Paul R. Farnsworth (1958). The social psychology of music. The Dryden press. New York.

8. Ram Avtar Vir. Theory of indian music. Pankaj publications, New Delhi.

9. Ronald D. Price. Eileen F. Rexroad and kay L. Stephens (1987). Music and well-being: Viewing philosophies, Training models, and operational procedures.

* - میرزا عبدالله (۱۲۹۷ - ۱۲۲۲ هـ ش) فرزند علی‌اکبر فراهانی، ردیف موسیقی ایرانی را به طور سینه به سینه از پدر خود آموخت و به شاگردان خود منتقل کرد و سرانجام نورعلی برومند این ردیف را ضبط کرد که در حال حاضر موجود است.

** - برخی از اساتیدی که چه به صورت توصیفی و چه آماری نظر خود را اعلام داشته‌اند، عبارتند از: آقایان: فرامرز پایور، هوشنگ ظریف، کامبیز روشن روان، مجید کیانی، داریوش طلایی، منصور نریمان، عبدالنقی افشارنیا، یشنگ کامکار، اردشیر کامکار، محمدعلی کیانی‌نژاد، هادی منتظری، سعید فرج‌پوری، نادر سینکی، محمد جلیل عندلیبی، محمد جواد ضرابیان، امیر اخوت، سعید ثابت، کیوان ساکت، مهرداد دلنوازی، شهریار یوسفی، بهنام ابراهیم وادانی، بهروز الوندی، سارنگ، غریب‌زاده و حسین رحیمی.

خانم‌ها: مهربانو توفیق، سوسن اصلانی (دهلوی)، مینا افتاده، مینو افتاده و بهناز ذاکری. و تعدادی از دانشجویان آگاه و مسلط به ردیف موسیقی ایرانی.

۱. دشتی
۲. همایون
۳. شور
۴. افشاری
۵. اصفهان
۶. سه‌گاه
۷. ابوعطا
۸. نوا
۹. چهارگاه
۱۰. بیات ترک
۱۱. راست پنجگاه
۱۲. ماهور

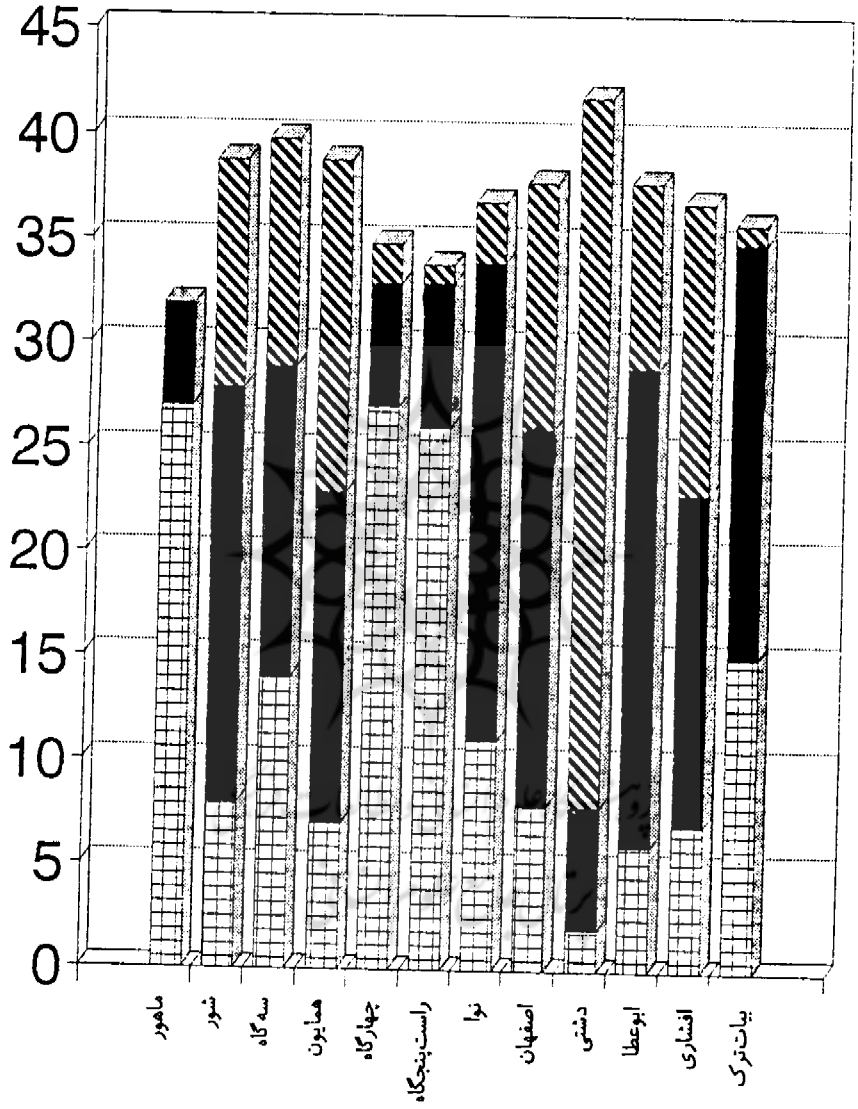

نمودار شماره ۱: احساس غم و اندوه

۱. همایون
۲. دشتی
۳. شور و سه‌گاه
۴. اصفهان
۵. افشاری
۶. ابوعطا
۷. نوا
۸. بیات‌ترک
۹. ماهور
۱۰. چهارگاه
۱۱. راست‌پنجگاه

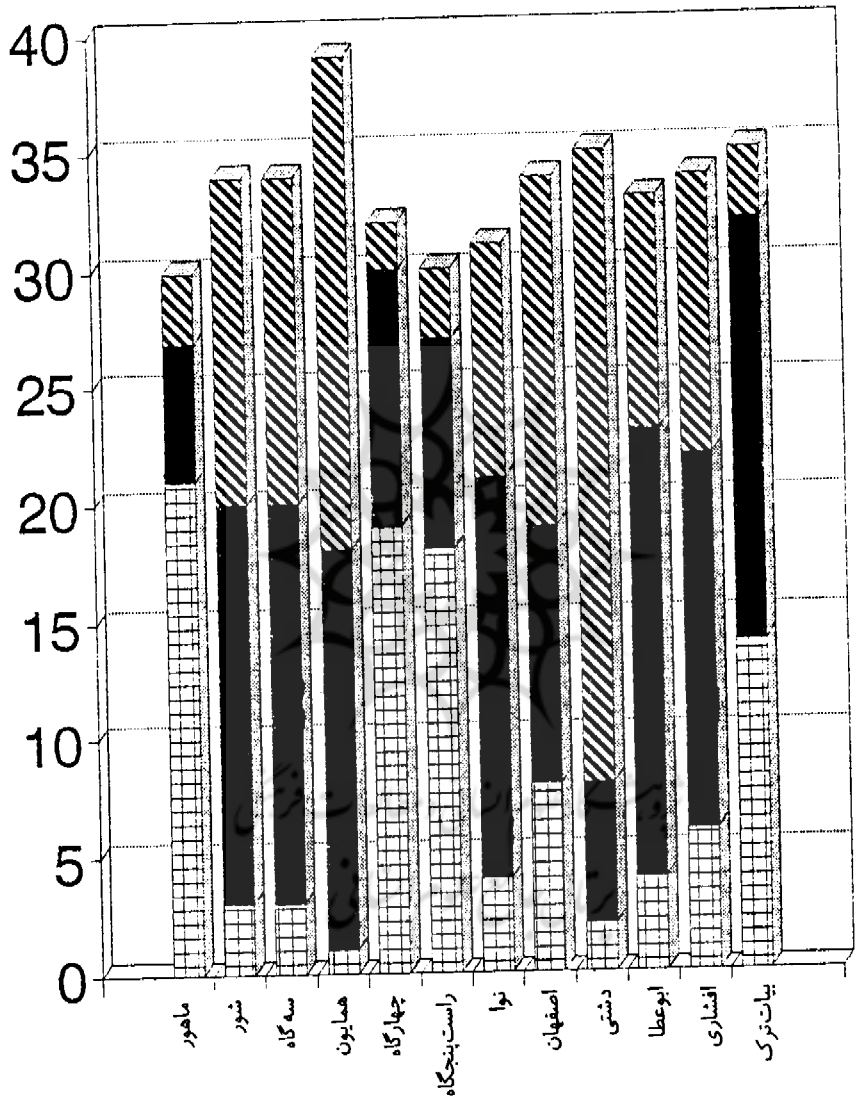

نمودار شماره ۲: احساس فراق

۱. ماهور
۲. چهارگاه
۳. راست‌پنجگاه
۴. بیات‌ترک
۵. سه‌گاه
۶. اصفهان
۷. همایون
۸. نوا
۹. افشاری
۱۰. شور
۱۱. دشتی
۱۲. ابوعطا

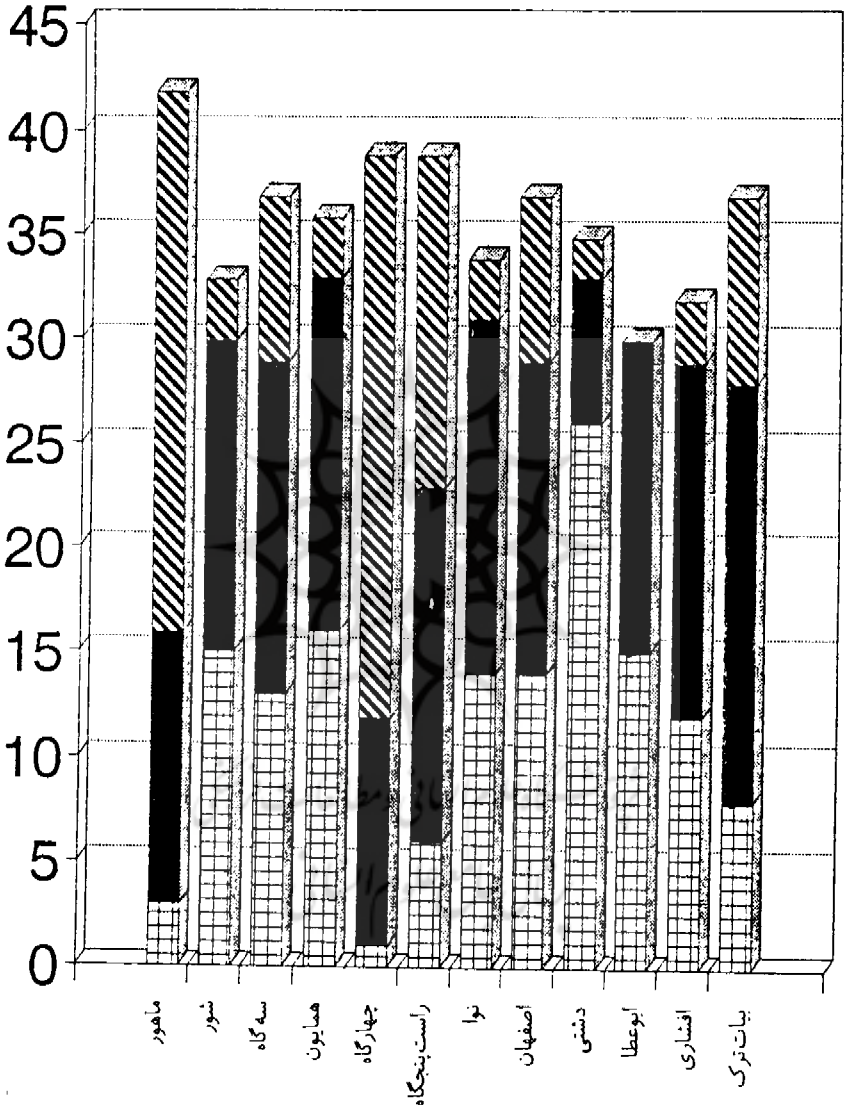

نمودار شماره ۳: احساس شادی و خوشحالی

۱. ماهور
۲. چهارگاه
۳. راست‌پنجگاه
۴. همایون
۵. سه‌گاه
۶. نوا
۷. بیات‌ترک
۸. شور
۹. اصفهان
۱۰. دشتی
۱۱. ابوعطا
۱۲. افشاری

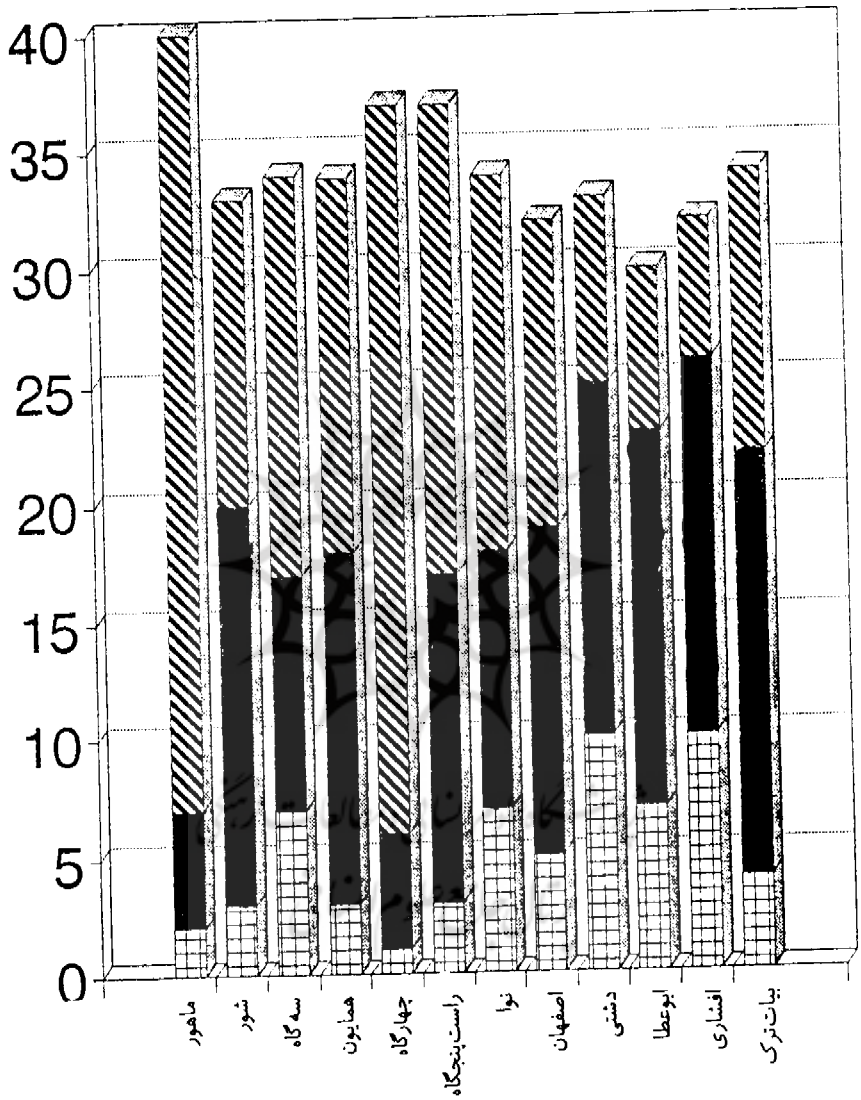

نمودار شماره ۴: احساس توانایی

۱. ماهور
۲. راست‌پنجگاه
۳. چهارگاه
۴. بیات‌ترک
۵. اصفهان
۶. نوا
۷. همایون
۸. افشاری
۹. شور
۱۰. سه‌گاه
۱۱. ابوعطا
۱۲. دشتی

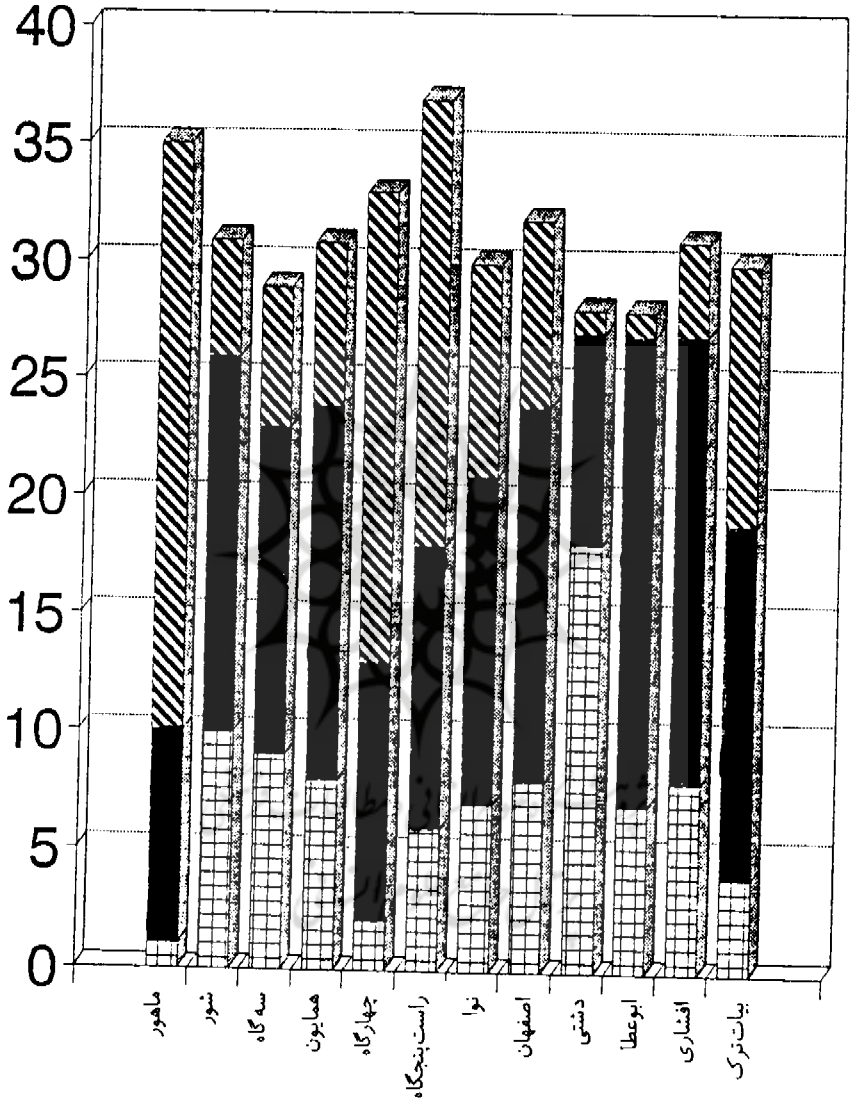

نمودار شماره ۵: احساس خوش‌بینی

۱. همایون
۲. اصفهان
۳. شور
۴. دشتی
۵. افشاری
۶. سه‌گاه
۷. نوا
۸. ابوعطا
۹. بیات ترک
۱۰. ماهور
۱۱. چهارگاه
۱۲. راست‌پنجگاه

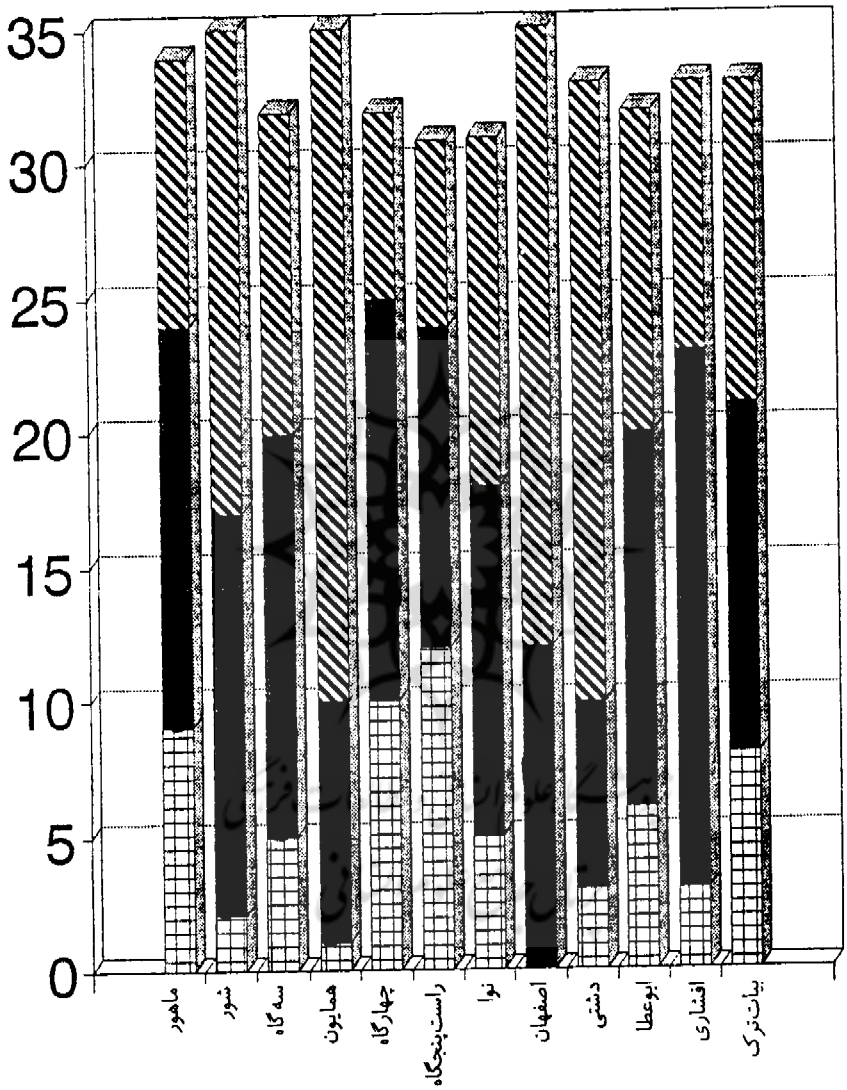

نمودار شماره ۶: احساس عشق و دلدادگی

۱. دشتی
۲. نوا
۳. افشاری
۴. شور
۵. همایون
۶. اصفهان
۷. ابوعطا
۸. سه‌گاه
۹. چهارگاه
۱۰. بیات ترک
۱۱. راست‌پنجگاه
۱۲. ماهور

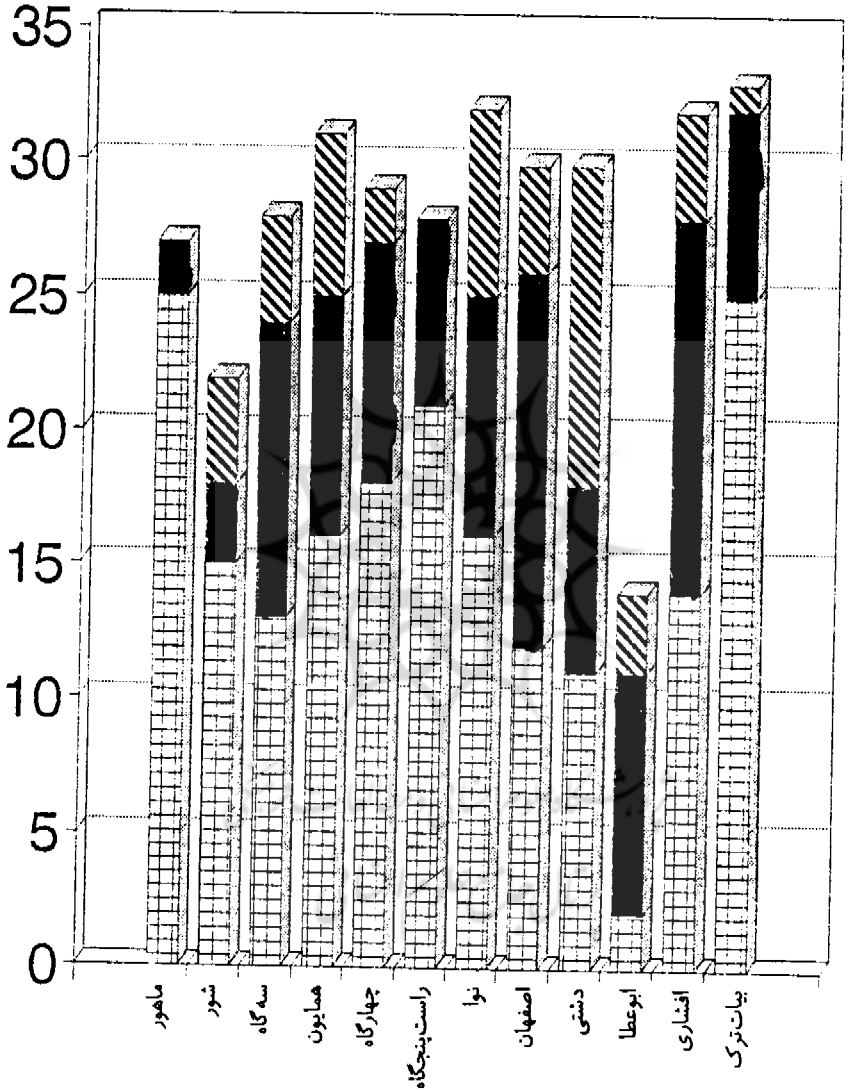

نمودار شماره ۷: احساس نگرانی و اضطراب

۱. همایون و اصفهان
۲. نور
۳. ماهور
۴. دشتی
۵. بیات‌ترک
۶. افشاری
۷. دشتی
۸. ابوعطا و سه‌گاه
۹. چهارگاه
۱۰. شور

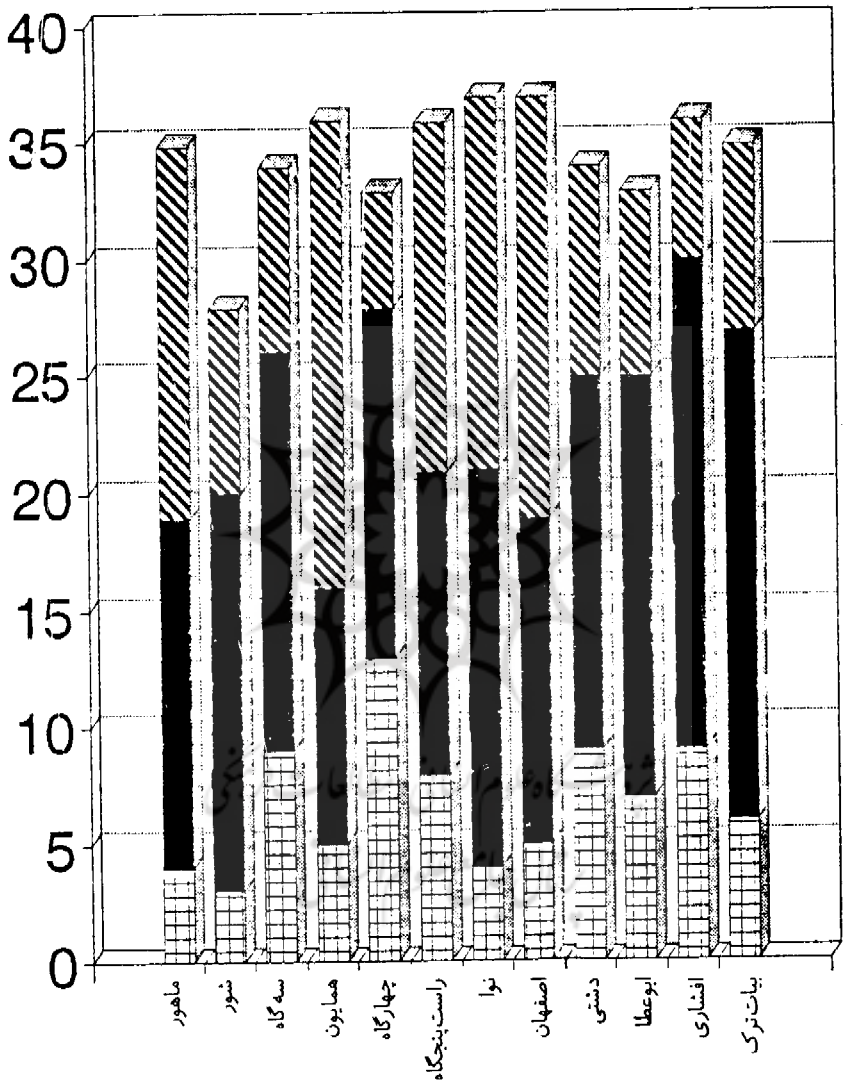

نمودار شماره ۸: احساس آرامش